

Din, Dünyevileşme ve Zühd

Dr. Ahmet Yıldırım, Araştırma Yay., Ankara 2005, 270 s.

Abdullah İNCE*

245

Bir ilim olarak Tasavvuf, buna bağlı olarak tarikatlar ve bunların temsil ettiği zihniyet dünyası Türkiye’de lehinde, aleyhinde epeyce söz söylenen konulardan birisidir. Buna bağlı olarak zühd anlayışının İslam’daki yeri, İslam’a uygun zühd anlayışının ne olduğu da önemli bir husustur. Bu konuda yapılan bilimsel çalışmaların tanınmasına ihtiyaç vardır. Dr. Ahmet Yıldırım tarafından kaleme alınan *Din, Dünyevileşme ve Zühd* isimli eser konuya ışık tutacak önemli bir çalışmadır. Eser önsöz, giriş ve iki bölümden oluşuyor.

Önsözde yazar yaşadığımız çağda dinlerin önem kazandığına, dinin zihniyet oluşturuçu rolüne dikkat çekmektedir. Ancak dinin anlaşılmasında dinin asli kaynakları yanında, tarihsel süreçte oluşmuş kültür birikiminin de önemli olduğunu, buna bağlı olarak bu birikimin iyi yorumlanmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Yazar özel olarak ele alacağı zühd konusunun ‘doğru ve gerçekçi’ bir şekilde yorumlanması için Kur’an-ı

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Bilimleri Anabilim Dalı [adamogluabdullah@gmail.com].

Kerim ve Peygamberimizin hayatından hareket etmek gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmanın amacı da buradan hareketle doğru ve gerçekçi bir zühd anlayışını tespit etmektir.

Kavramsal çerçevenin ortaya konduğu giriş bölümünde din, dünyevileşme ve zühd kavramları ele alınmaktadır. Burada yazar bir medeniyetin ancak kendi kavramları üzerine inşa edilebileceğine dikkat çekmektedir. Din, insanla beraber var olmuş, var olmaya devam eden ve gelecekte var olacak gibi görünmektedir. O bir teori değil, kendisinden teori doğan bir realitedir. Din tanımları incelendiğinde; din tanımlarının, dinin özüne ilişkin tanımlar, işlevini göz önünde bulunduran tanımlar, birey ve topluma yararlılıkları itibarıyla yapılan tanımlar olmak üzere üç başlıkta toplanabileceği görülür. Bu tanımlarda mensubu bulunan dinin ilkeleriyle, içinde yaşanan kültürün ve dönemin etkisinin olabileceğini gözden kaçırmamak gerekir. Dinin zihniyet oluşturuca rolüne de dikkat çeken yazar Ülgener'e atıflarla konuyu temellendirmeye çalışmaktadır. Buna göre zihniyet meselesinde genel olarak dinin, özel olarak da İslam tasavvufunun, zühd anlayışının önemli rolü vardır.

246

Dünyevileşme kısaca dünyanın dinden arındırılması, tabiatüstü mitlelerin ve kutsal sembollerin atılması olarak tarif edilebilir. Dünyevileşmeyi ele alırken yazar onunla ilişkili olduğunu düşündüğü laik laisizm, sekülerizm, modernleşme gibi kavramları ele almakta, bunların çeşitli yönlerine vurgu yapmakta ve bunların İslami literatüre girişine temas etmektedir. Bunlardan sekülerizmi dünyevileşmeye en yakın duran kavram olarak görmektedir. Bu kavramın vurgusu tarihsel süreç olarak dünyada belirli bir zaman ve dönem üzerinedir; vurgu yapılan zaman da ilahi zaman değil, dünyevi zamandır. Dolayısıyla kavram 'insanın aklı ve dili üzerinde önce dini denetimden, ardından metafizik denetimden kurtulması' olarak tanımlanmıştır. Başka sekülerizm tanımlarına da dikkat çeken yazar, sekülerizmin bir düşünce akımına dönüştüğüne, bunun neticesi olarak özellikle Protestan ülkelerde dinin sosyal hayattan elinin çektilererek sadece bireysel hayatı ilgilendiren, dünya ile ilgisi olmayan sosyal bir bağı kalmamış ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirildiğine dikkat çekmektedir. Dünyevileşmenin reformasyonla da ilgisi vardır. Ama modernleşmenin belli -pozitivist- bir bakış açısı ile ele alınıp din ile aynı ortamı paylaşamayacağı doğru değildir. Daha doğrusu modernleşme ile dünye-

vileşme özdeş kavramlar olarak görülemezler.

Dünyevileşmenin İslam dünyasına giriş yolları üzerinde duran yazar, İslam dünyası açısından dünyevileşmenin sahte bir sorun olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Zira bu düşünce akımının ortaya çıktığı toplumlardaki süreç İslam dünyasında yaşanmamıştır. İslam, tabiatında var olan, tevhit ilkesi, ahiret inancı ve ahkam boyutu ile sekülerleşmeye geçit vermez. Ancak özünde İslam'ın sekülerleşmeye yabancı olmasına rağmen, İslam toplumlarının bu süreçten etkilendiği de ortadadır. O zaman 'bizim kendi değerlerimizi kullanarak hangi modeli ortaya koyacağımız' sorusu ortada durmaktadır. Bu da bu dinin ve kültürün mensuplarına bir görev yüklemektedir. İşte tam bu noktada yazar, İslam'a uygun bir zühd anlayışının önemli bir alternatif olarak görülebileceğini belirtmektedir.

Kavram kargaşasından nasibini alan kavramlardan biri de 'zühd' dür. Zühd bir nevi ruhbanlık olarak görülmektedir. Maalesef aslından kopuk bir şekilde yeni bir içerik kazanmıştır. İslam genel anlamda zühdü teşvik eder fakat ruhbanlığı ve keşiş hayatını yasaklar. Gerçekte zühd, mala yani dünyaya sahip olmaması değil, eşyanın kişiye sahip olmaması yani dünyevi sevgi ve bağlılıkların gönülde taht kurup ahiret ve Allah düşünce ve sevgisinin yerini almamasıdır.

Bu değerlendirmelerden sonra zühd kelimesinin etimolojisini incelemeye yönelik yazar, bu kelimenin arapça, z-h-d- kökünden geldiğini, lügatte 'soğuk davranmak, bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek' gibi anlamlara geldiğini belirtir. Arapça'da zühd kelimesinden türeyen bütün kelimelerde 'azlık- azla yetinme' anlamı dikkat çekmektedir. Fakat tarihi süreç içerisinde kâmil manasıyla zühd ve zahit olmak için zikredilen hususlar yeterli görülmemiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde bu anlayış, tamamen dünyadan el etek çekme ve ruhbaniyet değil, bilakis sahibini dünya hakkında ince bir görüşe getiren, çalışan, çabalayan, ancak iç âlemine tahakküm etmesine izin vermeyen, kişiyi Rabb'inden uzaklaştırmayan bir algılama biçimi olarak da kabul edilmiştir. Zühd ile kavramsal ilişki kurulabilecek kavramları ele alan yazar, bu kavramlar arasında vera, takva, fakr, tevekkül ve dünya kavramlarını saymaktadır. Zühd ile vera arasında yakın bir ilişki vardır; ancak zühd, veradan daha hususi bir manada kullanılmaktadır. Vera şüpheli şeylerin terk edilmesi manasına gelmektedir ki,

bu da ariflerin ve vera ehlinin zühdüdür. Takva ise, insanın ahlaki alanda bozulmaya karşı kendisini korumasına, şahsiyet açısından çözümlü dağılmaktan kurtulmasına yardımcı olan ve özünde erdemli nitelikler taşıyan bir kavramdır. Fakr, tasavvufta salikin nefsinden (düşünce olarak) bütün malvarlığından uzaklaşması ve her şeyin mutlak gani olan Allah'ın olduğunu bilmesidir. Tevekkül, Allah'ın indinde olana güvenip, insanların elinde olana ümit bağlamamaktır. Gerek zühd kavramının, gerekse onunla ilişkili olan diğer kavramların anlamlarının berraklaşması için dünya kavramının da açıklığa kavuşması gerekmektedir. İşte bu noktada yazar Kur'an'da zikredilen arz ile dünya kavramının karıştırıldığını belirtmektedir. İslam'ın olumsuz vurgusu arz anlamındaki dünyanın kendisine değil, olsa olsa o dünyada insanın yaşadığı olumsuz hayata yani insanın belli ahlaki tutum ve niteliklerinedir. Tenkit edilen, ahireti hesaba katmayan yaşama zihniyetidir.

Zühd kavramını kelime olarak Kur'an'a dayandırmanın zor olduğunu belirten yazar, zühd kavramını tarif edenlerin her biri kendi zevklerine işaret ederek, kendi halinden ve müşahedesinden bahsettiğini ifade etmektedir. Bu sözlerde ve tariflerde vurgu iki şeydir; yöneliş, rağbet ve sevginin konusu olarak Allah, kendisine ilgi duyulmayan, yüz çevrilen madde, dünya daha genel bir ifade ile masivadır. Yazar'a göre doğru bir tahlil yapabilmek için birincisinin gaye, ikincisinin vasıta olduğu daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Daha sonra eserde zühdün doğuşuna etki eden faktörler ele alınmaktadır. Müslümanlar arasında zühdün doğmasına yol açan en önemli sebep, İslam'ın kendisidir. Naslardaki çeşitli ahlaki, yönlere yapılan vurgular, dünya karşısında Müslümanın tutumu işle ilgili hususlar bunda etkilidir. Ancak sonradan ortaya çıkan zühd anlayışında bazen bu esasa pek de uygun olmayan hususlar bulunmaktadır. Bunda da karşılaşılan yeni kültürler, özellikle Hristiyanlık etkili olmuştur. Yine asrısaadetten uzaklaşıldıkça baş gösteren çeşitli sosyal siyasi çalkantılar, sıkıntılar, toplumun belli kesimini tepkisel bir tutuma itmiş, kimi zaman münzevi hayat biçimi bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür. Bu da zühd anlayışının şekillenmesinde belli derecede etkili olmuştur. Konunun bu bölümünde yazar, diğer dinlerin konuya bakışı üzerinde de bilgiler vermektedir.

Eserin birinci bölümünde Kur'an'da zühd ve dünyaya bakış konusu işlenmektedir. İslami zühd kavramının açıklığa kavuşması için Kur'an'ın konuyu ele alış biçiminin açıklanması önem arz etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi zühdü kelime olarak Kur'an'a dayandırmak güçtür. Ancak zühdün muhtevasına ait hususlara Kur'an vurgu yapmaktadır. Zaten zühd anlayışının temellerinden birinin de – belki en önemlisi- İslami öğretiler olduğunu yukarıda belirtmiştik. Daha sonra Kur'an'da insan- dünya ilişkisi başlığı altında yazar, Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerinde dünya ve ahiretin ikisinin de önemli olduğuna vurgu yaptığını, ancak birinin sonlu diğerinin sonsuz olduğu hakikatine vurgu yapıldığını belirtmektedir. Ancak bu noktada insanı ahirete inanmaya davet vurgusu, dünyayı horlama şeklinde anlaşılmalıdır. Fakat geçici şeylere önem vermemek, ahireti dünyaya tercih etmek şeklindeki zühd anlayışına da Kur'an'da yer verildiğini dikkatten uzak tutmamak gerekir. İslam'a göre dünya ve ahiret birbirini tamamlayan iki merhaledir. İslam'ın istediği kişinin dünyayı bırakıp tamamıyla ahirete yönelmesi değildir. Kur'an'ın bu konudaki ölçüsü 'Dünyada da iyilik, ahirette de iyiliktir'. Zaten insanın fitratı dikkate alındığında, böyle bir tercih fitrata da uygun değildir. Dünya sevgisi de fitri duygulardan bir diğeridir. İnsanın fitratına en uygun ilkelere vurgu yapan Kur'an, dünya hayatı ve metanı yererken, onların amacı dışında kullanımının yanlışlığına dikkatimizi çeker. Yani asıl sorun, dünya hayatının ve metanın hakkını vermemektir.

Zühd kavramının tam olarak açıklığa kavuşması için Kur'an'da dünya hayatını ve özelliklerini ele alan yazar, Kur'an'da dünya hayatı ve türevlerinin 133 defa geçtiğini belirtmektedir. Kur'an bizatihi dünya hayatının değersizliğini ifade etmez. Dünya hayatına karşı uyarı, sadece dünya hayatının ahiret hayatını göz ardı edecek şekilde görülmesine, Allah ile olan ilişkiyi saptırıcı mahiyetindedir. Konuyla ilgili ayetlerde dünya nimetleri, evlat, zenginlik vb. şeylerin kendisi değil, insanın bunlarla ilişkisi sorgulanmakta, dünya hayatı daima ahiret hayatına göre değerlendirilmekte, kişinin dünya uğruna ahireti terk edip sorumluluktan kaçması yerilmektedir. Aşağılanan dünya, onun dış görünüşü ve onun nimetlerinden istifade değil, ona karşı takınılan tavır, taşınan niyettir. İç âlemimize hükmetmediği ve bizi esareti altına almadığı müddetçe, dünyanın nimetlerinden istifade yasak değildir. Aksine Kur'an, insana ahireti unutturmayan, kulluk

görevini ihmal ettirmeyen, sapıklığa götürmeyen dünya hayatını tasvip eder. Bunu kötölemek yerine bunun bir güzellik olduğunu belirtir.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Kur'an, dünya ve ahiret konusunda dengeli tutuma sahip olmayı öğütler. Belki de bu İslam'ın diğer dinlerden en belirgin farkıdır. Kur'an'da 'el hayatü'd dünya' terkibi ile ahiret kelimesinin aynı sayıda geçmesi üzerinde durmaya değer bir konudur. Bu denklik bize her türlü ifrat ve tefritten uzak bir dengeyi işaret etmektedir. Kaldı ki insan bu dünyaya seçerek değil, zorunlu olarak ve imtihan edilmek üzere gelmiştir. Ebedi ahiret hayatını kazanmak için bu dünya hayatını yaşamak zorundadır. Dolayısı ile 'dünya ahiretin tarlasıdır'. Dünya ve ahiret birbirinin karşıtı değil, birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu bilgiler ışığında denebilir ki; Kur'an'ın gayesi insanın dünyayı terk etmesi değil, insanın dünyaya düşkünlüğünü önlemektir. Konuyu zühd kavramı açısından bakıldığında; gönlünü maldan çeken bir zahidin bütün hallerde ele geçirmek istediği tek şey öncelikle Allah'ın rızasıdır. Onun bütün hazinesi ve birikimi budur. Dünyanın hakkını vermek zorunda olan mümin, arzu ve isteklerini sınırlamak, kendini kontrol etmek, belli kurallara uymak ve nefsinin dizginlemek zorundadır. Bu bölümün son başlığı altında yazar, Kur'an ve Dünyevileşme konusuna değinmektedir. Burada özetle; İslam açısından dünyevileşmenin bir sapıklık olduğunu ve insanın tarihi boyunca bu sapıklığa maruz kalabileceğini ifade etmekte, Kur'an'ın dünyevileşmiş Yahudi ve Hıristiyanlarla polemige girdiğini onları nankörler olarak vasıflandırdığını ve ahiret azabı ile sürekli tehdit ettiğini belirtmektedir. Aslında Kur'an'da dünya hayatının zemmedilmesi de insanın dünyevileşmesi sebebiyledir.

İkinci bölümde Hazreti Peygamber'in zühd hayatı ve dünyaya bakışı ele alınmaktadır. Gelen rivayetlere bakıldığında Peygamber Efendimizin hayatında kendine has bir zühd hayatının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak konu ile ilgili rivayetleri bir arada ve doğru değerlendirmek gerekmektedir. Zira Peygamberimizin zühd hayatı ile ilgili rivayetler ışığında oluşan belli bir anlayış, Peygamberimizin fakirliği telkin ettiğini, mala sahip olmayı yerdüğünü telkin etmektedir. Peygamberimizin Risalet hayatının ilk yılları maddi sıkıntı içerisinde geçmişse de, sonraki yıllar servet sahibi olmuş, elinde belli derecede malı bulunmuştur. Ancak O'nun zühd hayatında bir değişiklik olmamış, dünyaya, mala meyletmemiştir. Bu da

göstermektedir ki Peygamberin zühdü demek mala, mülke sahip olmak değil, aksine mal- mülk sahibi olarak, ama dünyaya dalmadan, mal ile dünya ile arasında sürekli mesafe bırakarak yaşamaktır. Başka bir ifade ile İnsanın mala sahip olması esastır, malın insana sahip olması değil. Bu durumda O'nun hayatının her döneminde fakru zaruret içerisinde yaşadığı, sürekli geçim sıkıntısı içerisinde yaşadığı yolundaki kanaatlerin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. O mal mülk sahibi de olmuş ancak onu elinde tutmayıp ihtiyaç sahipleri ile paylaşmıştır.

Peygamberimizin sosyal hayatında da sahip olduğu zühd anlayışının yansımalarını görmek mümkündür. O fertlerinin manevi değerlerden uzaklaşmış olduğu bir toplumda sürekli insanlara cömertliği telkin etmiş, paylaşmayı öğretmiş, dünya hırsından, mal mülke tapmaktan uzak olmanın gerekliliğini hatırlatmıştır. Hiçbir zaman lüks ve israf hayatı yaşamamıştır. Her zaman itidali tavsiye etmiş, insanoğlunun yeme, içme ve diğer harcamalarda dengeli bir tutuma sahip olması gerektiğini söz ve davranışlarıyla göstermiştir. Ancak bütün bu hatırlatmaları yaparken hiçbir zaman dünyadan el etek çekmenin, münzevi- toplumdan kopuk bir hayat yaşamamanın daha doğru olduğunu ifade etmemiştir. Hatta çeşitli söz ve davranışlarıyla bu tutumun yanlışlığına dikkat çekmiştir. Toplumların gelişmesi, bayındır hale gelmesi için çalışmanın gerekliliği üzerinde vurgu yapmış, kendisi de elinin emeği ile geçinmenin faziletine dikkat çekmiştir.

Yazar bu bölümün devamında sahabenin zühd konusundaki tutumunu ele almış, dünya malına karşı farklı tavır içerisinde olduklarını belirtmiştir. Arkasından hadislerde zühd ve dünyaya bakış konusunu ele almış, belli gruplandırmalarla özellikle zühd konusunda meşhur olmuş rivayetleri değerlendirmiştir. Bunlar, zühdün ne olduğu, tanımı, mahiyeti ile ilgili hadisler, dünyanın değeri ve mahiyeti ile ilgili hadisler, dünyaya karşı tavır almayı içeren hadisler, dünya malı ve mal hırsı ile ilgili hadisler, dünya- ahiret mukayesesi yapan hadisler, bir kenara çekilme ve gittikçe zamanın kötüleşeceği mesajı içeren hadisler ve zenginlik- fakirlik konusundaki hadislerdir. Bu kısmın sonunda yazar bu bölümde ele aldığı hadislerin oluşturduğu zihniyetin bir analizini yapmaktadır. Burada hadislerin dindarlık üzerindeki iki etkisine dikkat çekilmektedir. Biri uygulama yönünde işlev görev hadisler, diğeri ahlaki dolayısıyla zihniyet oluşturuca etkisi olan hadisler. Zühd ile ilgili hadisler ikinci gruba girmektedir. Bu tür hadisler

ortaya belli bir Müslüman bilincini çıkarmıştır. Ancak yazarın bu konu ile ilgili kanaati olumlu değildir. O'na göre, aslında dünyevileşmeye kalkan olarak anlaşılması gereken bu hadisler, zamanla dünyadan uzaklaşmayı, toplumdaki kaçmayı, ekonomik ve sosyal hayata katılmamayı telkin eden bir zihniyeti telkin eder hale dönüştürülmüşlerdir. Bu da İslam toplumlarının iktisadi ve ekonomik anlamda çöküşüne zemin hazırlamıştır. Bu tavrın bireysel olgunlaşma anlamında belli bir faydasından söz edilse bile, toplumsal alandaki tesirleri, özellikle dünyanın imarı anlamındaki iktisadi yapılanmadaki rolü olumsuzdur. Yazar daha sonra zühd ile ilgili eserlerin kronolojik bir dökümünü vermektedir. Burada başlı başına zühd ile ilgili olmayıp içerisinde zühd ile ilgili bölümler bulunduran eserler dışarıda bırakılacak olursa zühd ile ilgili ele alınan eserlerin sayısı 87 dir. Bunun akabinde eserde zühd ile ilgili bazı önemli eserlerin muhtevası ele alınmakta, bundan sonra ele alınan zühd eserleri muhtevaları bakımından karşılaştırılmaktadır. Bu eserlerde Peygamberimizin zühd hakkındaki nasihati, zühd ile ilgili söz ve davranışları, dünyanın değersizliği, azla yetinme kanaatkârlık, dünyanın fitnessi-insanı saptırması, maddi ve manevi bela ve musibetlere sabır konuları ortak olarak işlenmektedir. Zühd ile ilgili yan konular olarak da Allah'a itaat, huşu, alçak gönüllülük, gurur ve kibirden uzak olma, anne baba hakkına riayet, Allah için gözyaşı dökmek, dili korumak, ölüm sonrası hayat konuları işlenmektedir. Arkasından tasavvufta zühd başlığı altında yazar, sufileri zühd konusunda itidal sahibi sufiler, zühd konusunda ifrata kaçan sufiler olarak gruplandırmaktadır. İkinci bölümün sonunda yazar, zühd anlayışı konusundaki sapmaları ele alarak bu anlayışın tenkidini yapmaktadır. Zühd konusundaki sapmaların temeline inildiğinde şu sebepler zikredilebilir; zühd konusuna tasavvuf ehlinin bütüncül bir bakışla değil de parçacı ve seçici yaklaşması, bir lokma bir hırka prensibinin yanlış anlaşılması, yabancı din ve kültürlerin olumsuz etkisi, bazı tasavvuf ehlinin zühd konusunda insan fıtratını dikkate almaması, zühd konusundaki eserlerde bir çok mevzu hadise yer verilmesi. Ancak yazar günümüz tasavvuf hareketlerinin sahip olduğu zühd anlayışı konusunda iyimserdir. Bu konuda belli bir mesafe alındığı gözden kaçmamaktadır.

Dr. Ahmet Yıldırım tarafından kaleme alınan *Din, Dünyevileşme ve Zühd* isimli eser kanaatimizce önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Bütün dini

ilimlerde olduğu gibi Tasavvuf alanında da ciddi ve ilmî disipline uygun çalışmalara ihtiyaç vardır. Eser özellikle insanın ahlaki sahasını disipline etmeyi amaçlayan 'zühd'ü ilmî kaynaklara –özellikle hadis edebiyatına– dayanarak ele almakla konunun bilimsel açıdan ele alınıp değerlendirilmesine kapı aralamaktadır. Özellikle İslam toplumlarının pratik hayatında sıkça kendini gösteren bir konuyu ele alması ayrıca önemlidir. Ancak zühd anlayışının olumlu tarafına yaptığı vurgu kanaatimce yetersizdir. Zira zühd anlayışı, İslam toplumunun sancılı dönemlerinde toplumsal hayatın devamında, toplumsal sıkıntıların atlatılmasında hiç de azımsanmayacak işlevler görmüştür. Özellikle siyasi birliğin kaybolduğu dönemlerde bu rolünü gözden ırak tutamayız.